

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВОСТИЛЮ АРКАДІЯ ЛЮБЧЕНКА

У статті розглядаються лексичні особливості ідіостилю українського письменника Аркадія Любченка. Зокрема, основна увага приділяється особливостям функціонування його творів мистецтва.

Ключові слова: ідіостиля, творчий світ автора, емоційність, виразність, образність передачі, порівняльні конструкції.

Художній стиль, як відомо, є серцевиною стилістичної системи національної мови. Він активно взаємодіє з усіма іншими стилями і впливає на їх формування та розвиток. З одного боку, в його текстах використовуються зі стилістичною метою елементи інших функціональних стилів. Це зумовлюється тим, що предметом образного зображення у художньому стилі є всі сфери людського життя – політична, правова, наукова, виробнича та ін. З іншого боку, він постійно “постачає” мовні елементи у певні жанри інших стилів. Художній стиль широко використовує матеріал усно-розмовного стилю, але й дисциплінує його, вводить у літературні норми побутове мовлення. Усно-розмовний стиль літературної мови постійно орієнтується на норми художнього, тому що він є зразком літературних норм, еталоном мовної культури. Тільки художній стиль має багату систему стилістичних колоритів – офіційного, урочистого, піднесеного, книжного, інтимного, дружнього, жартівливого, іронічного, фамільярного, саркастичного, сатиричного.

Художньо-образне відтворення навколишнього життя і людини в ньому не повинно бути менш точним чи менш імовірним, ніж нехудожнє, необразне (наприклад, наукове). Відмінність між ними полягає у своєрідних способах і засобах зображення (наприклад, науковець викладає факти, як правило, в прямих вимірах, а письменник – у словесно-художніх образах, сповнених не тільки змісту, а й виразної почуттєвості, експресії, емоційності). У художньому творі теж потрібна точність. Без неї не створити типізованого і водночас індивідуального образу, пейзажних картин тощо. Художня, зображувальна, мистецька точність у доборі й використанні метафор, епітетів, порівнянь, фразеологізмів тощо – це вияв справді художнього мислення і його художньо-мовленнєвого втілення, відтворення.

“Специфіка ідіостилістичного аналізу художнього тексту полягає у розкритті контекстуальної семантики слова і закономірностей стилістичного забарвлення мовних одиниць, що виявляються на рівні синтезу зображальних потенцій літературної мови, психомотивації, національної традиції, специфіки авторського бачення світу та енергії словесного образу, що постає з творчої рефлексії на буття” [2, 350].

Мовна тканина художнього твору являє собою складну систему різнорівневих (фонетичних, лексико-фразеологічних, синтаксичних) та різностильових (стилістично нейтральних, книжних, розмовних тощо) одиниць. Специфіка їх добору і функціонування у творах художньої літератури створює індивідуальну мовну манеру письменника. У творах кожного зі стилів, а художнього – особливо, відчутна інтуїція, індивідуальна проникливість письменника у доборі найбільш вдалих мовних засобів, варіантних форм художньої оповіді, а найчастіше – в знаходженні таких мовних одиниць, які несуть у собі не тільки смислову значеннєвість, а й не менш потрібну для художнього мислення емоційність, експресивність, виразність. Серед засобів створення експресивного зображення палітри твору, звичайно, провідну роль відіграють різні лексичні засоби мови. Лексична система сучасної української літературної мови – найвагоміший компонент її стилістичної системи. У лексиці насамперед відображається національно-самобутній характер мови, а також те спільне, що стало стилістичним надбанням мови в процесі контактів з іншими мовами та їх взаємозбагачення.

Завдяки такій специфіці лексичної системи мови стилістичну роль можуть виконувати не тільки слова, що за своєю природою мають емоційне чи експресивне забарвлення, але й будь-яке слово, вжите в мовленні внаслідок свідомого стилістичного добору, оскільки для називання кожного даного явища підходить тільки одне слово, хоча близьких і відносно однакових слів, якими можна було б скористатися, багато.

Слово в контексті часто набуває додаткового емоційно-оцінного відтінку чи значення, що ніби оновлює словник, підтримує його актуальну дійовість. Цей стилістичний процес оновлення слова можливий тому, що одне, відразу зрозуміле значення мають лише безумовно однозначні слова, звичайно ж номінативне значення слова зумовлене контекстом як мовним, так і ситуативним [1, 5-9].

Вибір слова в тексті зумовлюється багатьма різноплановими семантично-стилістичними причинами, що впливають із характеру стосунків між окремими компонентами лексичної

системи сучасної української мови. Завдяки цим стосункам створюється надзвичайно багато можливостей стилістичного розмежування слів [7, 55].

Комунікативна функція людського мовлення в багатьох випадках вимагає не тільки нейтрального називання певної реалії, але й її оцінки, яка виникає у зв'язку з виявленням почуттів, настроїв або душевних переживань. Оцінність мови виявляється в її емотивності та експресивності. Якщо експресивність розглядати як засіб виразності, посилення впливової сили висловлюваного, підкреслення якихось особливостей самої реалії, а емотивність – як засіб виявлення почуттів мовця, його оцінного ставлення до реалії, в лексичній системі сучасної української мови вичленовуються стилістично відмічені шари експресивної й емоційної лексики [4, 103 – 124].

Експресивно забарвлена лексика – це лексика характеризуюча й оцінна; в емоційно забарвленій лексиці, крім елементів характеристики й оцінки, є елементи відбиття почуттів мовця – його симпатії, ласкавої прихильності, зворушеності, захоплення або, навпаки, незадоволення, обурення, відрази. При цьому, звичайно, емоційність можна розглядати як частковий вияв експресивності, оскільки емоційна лексика завжди є експресивною, тоді як експресивні лексичні засоби не обов'язково повинні бути емоційними.

У мові творів самобутнього митця Аркадія Любченка фіксуємо чимало емоційно забарвлених слів. Найбільш продуктивними є слова, які позначають певні почуття і містять емоційний елемент уже в основному значенні: *Знову похитала головою та так тихенько, сердешно: – Бідний! – каже* [6, 131]; *І справи, доложу вам, по-о-о-гані* [6, 52]; *...Ось послушайте, як шалено мені щастило...* [6, 134]; *Не зазнавши зайвої втоми, буде вона бережно викохувати рунь* [6, 281]; *У цих сірих, великих очах за одну хвилинку напруження я прочитав і тривогу, і підозріння, і цікавість, і сумнів, і жаль...* [6, 131]; *Ненавиджу місяць* [6, 35]; *У нас в гуртку його (Зяму) любили, як гарного товариша, поважали, як найкращого серед нас знавця...* [6, 41]; *І він не раз проклинав свою долю-лиходійку...* [6, 48]; *Мабуть, мій вигляд та вираз обличчя були досить імпрезантні, бо він завовтузився, оглянув підозріло довкола і поліз під лавку* [6, 127]. У даному випадку емоційність слова досягається ще й його іншомовним походженням. Такий прийом, поряд з самооцінкою персонажа, підкреслює і його ерудицію та інтелігентне походження.

У межах цієї групи виділяються слова на позначення характеристик, рис вдачі персонажів творів письменника: *Отакі ви всі бузувіри!* [6, 34]; *Тоді ще, пригадую, його (Зяму) на вулиці дражнили “цицькуном”, і нам, урвишвостам, чимало перепадало від його матері* [6, 41]; *Знав, що Рябенський скупердяга, трудно буде вблагати* [6, 50].

До цієї ж групи ми зараховуємо слова, які виражають якісну оцінку предметів, явищ дійсності, осіб та стану й почуттів людини: *Тоді перехопився до брами. Вибіг і став на шосе. І раптом сам собі видався смішним* [6, 358]; *Тебе, гніда, облізла шкапо, давно розтаскали собаки з того бучавого яру, але ні твоя безславна смерть, ні твоє мерзенне життя не завадили тобі стати персонажем в цій благородній комедії* [6, 117]; *Все діла, знаєте, діла, прокляті діла* [6, 50]. У наведеному прикладі емоційність підкреслюється ще й багаторазовим повтором слова *діла*.

Жартівливого відтінку надають змістові речення слова-прізвиська, як-от: *Ех, голубчику, чи тобі про дух говорити? Тобі, полтавська галушко?* [6, 199].

Часто слова, що містять у собі емоційний компонент, підсилюються у реченні частками, вигуками, що надає більшій експресії висловленню, наприклад: *От ироди! От довірся їм!* [6, 97].

Запозичення-русизми у мовистилі А. Любченка вжиті поряд з типовими для західно-українських земель діалектами, як правило, функціонують в іронічному контексті: *Між іншим, говорять, він слабував поганю болезню* [6, 244]; *Шановна громадянко! Вибачте, щр безпокою Вас. Але поскільки я єсть службовець місцевого Домкому постільки й пишу. До того ж я єсть хороший сусіда Вашого знакомого Миколи Скляренка. Його комната № 15, а моя № 16. Від нього знаю про Вас і знаю Ваш адрес* [6, 243].

На протилежному полюсі лексики літературної мови перебувають слова, які належать до її стилістично знижених категорій. Це – вульгаризми, які в літературній мові вживаються порівняно обмежено й лише з певною стилістичною метою: для якісної характеристики особи, явища, для вираження негативного ставлення до них тощо. Це лайливі слова, за допомогою яких виражається почуття ненависті, презирства, зневаги: - *Ти... жулик... - ніжно-схвильовано протягнув він до мене...* [6, 43]; *Куркуль Мишка, паразит Мишка!* [6, 47]; *Через тебе, паскудо, гріха ще наберуся* [6, 58]; *Я тебе, дурня, виведу в люди, потім дякувати будеш* [6, 58]. Яскравими є випадки лайливої самохарактеристики в обірваних структурах, як-от: *Синочку мій, бачиш... я твій батько, я – сукин син...* [6, 39].

Особливістю мови А.Любченка є вживання зменшувально-пестливих слів у негативно-зневажливому значенні: *Барикадочку йому! Хе-хе-хе! Та ще й з колючим дротиком! З бомбочками, з усякими аерохемами!* [6, 51]; *Я теж не хлопчик* (62, с. 56); *Перспективка, що й казати!* [6, 128].

Впливова сила художнього слова А. Любченка, що часто прагне до новаторства і неповторності, ґрунтується також і на його образності та переносності. Саме меті небуденного, нетрафаретного висловлення думки підпорядкований аспект формування образних засобів на основі розширення змістового обсягу слова за рахунок виникнення в нього переносно-образних значень і підсилення експресивних властивостей, тобто метафоризація слова.

Стилістичні властивості образно-переносного використання слова стають можливими в зв'язку з тим, що ці засоби художньої впливовості базуються на основі прямого, звичного значення слова і сприймаються в контексті завдяки зіставленню “двох змістових планів – конкретного, старого, звичного і нового, переносно-фігурального, що виступає як засіб художньої зображальності” [5, 125].

Художні твори А. Любченка надзвичайно насичені словами з переносним значенням. Іноді автор будує цілі періоди засобами перенесення, пор.: *А ще й сонце гойдається в голубих високостях, сміється маленьке пустотливе сонце, і сміються долі то тут то там пустотливі, рожеві, голубі й фіалкові іскорки. Сміються іскорки на дахах, що ніби проти сонця повистелювали гостинні скатерки. Перестрибують іскорки вітами дерев, густо обдарованих снігом, дерев, що стоять такі непорушні та гордовиті й геть скидаються на майстерний витвір із тонкого скла. Здається-бо: підійдеш до котрого, штовхнеш – воно тобі із мелодійним дзвоном враз розсиплеться на дрібні шматочки. Штовхнеш – а воно тебе справді обсіпає тисячна миготливих іскорок* [6, 292].

Або: *У гущавині переплутаних днів закрутилося життя. Бадьоро вигукували, палали дні. І полохливо тремтіли, згасали дні* [6, 59].

В. В. Виноградов підкреслює різницю в індивідуальних системах образності: “... прийоми й принципи побудови словесних образів свідчать про різку відмінність в стилістичних системах різних індивідуальних стилів... Образна система літературного твору або навіть творчості письменника в цілому уявляється лінгвістичною стилістикою художньої літератури як система взаємозумовлених структурно-семантичних засобів індивідуального виразу” [3, 91].

Проте можливості індивідуального сприйняття слова не можуть бути безмежними, і метафора повинна бути зрозумілою не лише мовцеві, а й тому, хто її сприймає, у нашому випадку – читачеві.

Метафоризація відбувається на основі певних асоціацій. Найчастіше вона спрямовується на створення асоціативної символіки та асоціативної суміжності: *А надворі дзвеніла весна* [6, 74]; *За дверима, за вікнами котилися бистрі, радісні дні* [6, 77]; *Тоді жалість лоскоче, вилмзує моє горло, видушує сльози* [6, 34]; *А надворі весна щодня припадає до шибок, дзвенить, сміється* [6, 37].

Символіка в свою чергу передбачає метафоризоване контекстуальне значення слова. Пор., наприклад, образ коханки переноситься на образ собаки Діянки, вірного друга маленького хлопчика, яку збираються вбити і яку вірний хазяїн переховує: *З цього дня ми з нею (собакою) не розлучалися. Я крав на кухні все, що міг, таксава моїй безжурній коханці, а потім ми гасали з нею по берегах, обоє вільні, обоє – сміх дзвінкий* [6, 38].

Порівняння – один з основних прийомів пізнання світу, його традиційно вважають найпростішим мовним засобом образності. Однак дослідники не завжди враховують складність цієї лінгвістичної категорії, якій притаманні антропоцентричність, прагнення до зіставлення через оцінювання віддалених одне від одного явищ дійсності, зумовленість суб'єктивним досвідом автора.

Природа порівняння, його семантична наповненість залежить від світогляду мовця, характеру його світовідчуття. Звичайно у мові творів А. Любченка матеріалістичною основою творення порівнянь є реалістичний, предметний опис побуту, природи, стосунків між людьми: *А через кілька днів ми, як горобці з-під стріхи, пурхнули на всі боки* [6, 42]; *Не пам'ятаю вже, що саме, але, розповідаючи, вона трусилася, мов той листочок* [6, 153]; *Хмарою посунув до вершника ворог, і, мов те гайвороння, сипнуло вояцтво вперед із новим завзяттям* [6, 91].

Стилістична роль порівняння здебільшого полягає у виділенні якоїсь особливості завдяки зіставленню з предметом, явищем, особою, основна ознака або одна із ознак яких є водночас і ознакою порівнюваного.

Продуктивним класом у мовистилі А. Любченка є так званий “орудний порівняння”: *- Нате вам крашанку, тату, - підстрибнув я до нього непевним цвіркуном* [6, 39]; *Курявою знялися дні...* [6, 43]; *Пал Палич юнаком знявся на ноги...* [6, 43]; *Підтятою стеблинкою впала, до чобіт припала* [6, 91]; *Розгнівано спалахнув юнак, але слова зів'ялим листям падали на вітер* [6, 92].

Як бачимо, порівняння тісно пов'язане з ціннісною картиною світу, з уявленням людини про погане / гарне, красиве/некрасиве, що вводить до структури порівнянь такі компоненти, як оцінність, експресивність. Ці компоненти сприяють створенню тієї частини інформації, що

відображає художнє бачення дійсності автором та узгоджується з його індивідуальною картиною світу.

Отже, лексичні засоби у прозі Аркадія Любченка формують, у числі інших художніх засобів, властивості ідіостилю автора. Вони органічно поєднують контрастні семантичні, експресивно-стилістичні і структурні ознаки. Вагоме функціональне навантаження в текстах письменника несуть відтворені письменником влучні народні порівняння, емоційно-експресивна лексика, слова, доречно вжиті у переносному значенні тощо.

Список використаних джерел

1. Амосова Н. Н. Слово и контекст / Н.Н. Амосова Очерки по лексикологии, фразеологии и стилистике : учен. зап ЛГУ– Л. : Изд-во Ленинград. гос. ун-та, 1958. – Т. 243. – Вип. 42. – Ч.2. – С. 3–23.
2. Вільчинська Т. Структурно-стилістичні особливості порівняльних конструкцій як механізму інтерпретації мовної картини світу у поетичному ідіолекті Т.Шевченка / Тетяна Вільчинська // Збірник наукових праць ЧНУ : Словянська філологія. – Чернівці, 2009. – С. 349–354.
3. Виноградов В. В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. / Виктор Виноградов. – М. : Издательство Академии Наук СССР, 1963. – 253 с.
4. Галкина-Федорук Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке/ Е.М. Галкина-Федорук / Елена Галкина Федорук // Сб. ст. по языкознанию: Профессору МГУ акад. В.В. Виноградову. – М., 1958. – С. 103–124.
5. Ефимов А. И. Стилистика художественной речи / Александр Ефимов. – М. : Московский Государственный Университет, 1957. – 448 с.
6. Любченко А. Вибрані твори / Аркадій Любченко. – К. : Смолоскип, 1999. – 520 с.
7. Сучасна українська літературна мова: Стилистика [Текст]: [підручник] / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1973. – 588 с.

Summary. In the article the lexical features idiostyle Ukrainian writer Arkady Lyubchenko are studied. In particular, focuses on the peculiarities of the functioning of his works of art.

Keywords: idiostyle, imaginative world of the author, emotion, expressiveness, imagery transmission, comparative design.

УДК 821.161.2-1.09

В.П. Атаманчук

ВІРШІ-ПОРТРЕТИ ВИДАТНИХ ДІЯЧІВ СВІТОВОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ КУЛЬТУРИ У ПОЕЗІЇ М.РИЛЬСЬКОГО 1930-Х РОКІВ

У статті аналізуються вірші-портрети М.Рильського. Звертається увага на художні засоби та стильові особливості поезії. Простежуються характерні ознаки образотворення поета.

Ключові слова: ліричний портрет, образ, мотив.

У циклі “Постаті” збірки “Знак терезів” вміщено ліричні портрети Прометея, Бетховена, Шевченка, Франка. У вірші “Прометей” М.Рильський звертається до образу непереможного титана, який став символом мужності і незламності духу: “Прометею, Прометею! Чорний коршак не прилине: Одігнав його навіки Твій незгашений огонь” [2, 48]. Це оспівування величезного духовного потенціалу, який допомагає перенести всі тортури – і моральні, і фізичні заради того, щоб не зрадити самого себе. В поезії “Бетховен” М.Рильський осмислює чи не найважчий період в житті славетного музиканта. Він складав симфонії, навіть тоді, коли втратив слух – поет звеличує людський геній, здатний на подвиг, в психологічному аспекті. Як це дуже часто і закономірно трапляється натовп відвертається від своїх недавніх улюбленців у найскрутнішу для них хвилину: “Відомий і забутий, Прославлений, осміяний, владар і раб – він умирав” [2, 48]. М.Рильський передає бурю почуттів, що охопили Бетховена, коли перед смертю до нього повернувся слух. Найсильніше з них – відчуття величезної сили, яке вже перекреслила смерть.